

Л 2006

6061

СЫЙЛЫҒЫНЫҢ ЛАУРЕАТТАРЫ

ИВО АНДРИЧ

*"Набсаь сыйлығының лауреаттары"
сериясы қоғамдық кеңесінің мүшелері*

*Юсупов Кеңес (төраға)
Абдрахманов Сауытбек
Асқаров Әлібек
Ақтаев Сарбас
Әбдіков Төлен
Әбдіхалық Жомарт
Әкімжанов Мәткерім
Бельгер Герольд
Жұмабаев Әбілмәжін
Құл-Мұхаммед Мұхтар
Сағындықова Нағима
Сатыбалдиев Ерлан
Серікқалиев Зейнолла
Степанова Лидия
Шәкеев Нұрғазы
Ысмағұлов Жұмағали*

Иво Андрич

Дринадағы көпір

Роман

«АУДАРМА» БАСПАСЫ
АСТАНА—2004

821.163.71-31

ББК 84 Сер 7-44

A17 А57

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АҚПАРАТ МИНИСТРАЛІГІНІҢ БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША
ШЫҒАРЫЛАДЫ

Андрич Иво.

A17 Дринадағы көпір. Роман.
Аударған *Таласбек Әсемқұлов.*
Астана: Аударма, 2004. — 368 бет.

ISBN 9965-18-079-2

Сербиядағы Вышеград қаласын жарып өтетін Дрина өзенінің үстіне салынған көпірдің үш ғасыр тарихы бар (XVIII-XX). Осман түріктерінің билігі кезінде салынған сәулетті де ғажайып бұл көпір Австрия басқыншылығы кезінде қиратылады. Романдағы бар оқиға осы тарихи көпірге байланысты өрбіп, дамып отырады. Өйткені, бұл жай ғана өзен үстіндегі көпір емес. Бұл — ғасырлар, халықтар, елдер арасындағы, екі дүние, екі саясат, екі дін, екі әлем, тіпті екі түрлі өмір арасындағы көпір.

Кітапты қазақша тәржімалаған белгілі аудармашы **Таласбек Әсемқұлов.**

К $\frac{4703010100-96}{00(05)-04}$

ББК 84 Сер 7-44

ISBN 9965-18-079-2

© Әсемқұлов Т., 2004
© «Аударма» баспасы, 2004
© Қазақстан кітап графиктері —
суретшілерінің қоғамдық бірлестігі,
Л. Тетенко

Дрина өзені бүкіл ұзына бойына таудың тар шатқалдары-

Соңда...

Бірақ...

Осы...

Төменгі...

Осы...

Дрина өзені бүкіл ұзына бойына таудың тар шатқалдарымен, бір-бірімен иін тірескен, ызғарлы, биік жартастардың арасымен ағады. Тек кей жерде ғана тау аралығы ашыла, шақты аңғарлар кеңейе түскенде өзеннің біресе бір жағасында, кейде екі жағасында бірдей егіндік пен үй салуға жарамды тегіс, немесе адырлы жер бедері байқалады.

Сондай бір сай Вышеградтың түбінен, Дрина баяу бұрылып Бұтақ пен Узавництың өркеш-өркеш жартастарының арасынан ары қарай ағатын тұсынан ашылады. Өзеннің саласы шеңберше дөңгеленгендей, ал асу бермес шыңдар бір бірімен тұтасып кеткендей, сол себепті су тұнжыраған таудың кеудесін жарып шығып жатқандай көрінеді.

Бірақ келесі сәтте-ақ таулардың арасы ашылып, алқаптың аралығы он бес шақырымдай болатын кеңдеу жерінен қайта тарыла бастайды.

Дринаның жасыл нілге тұнған ақ көбік суы бір-бірімен тұтасқан қара қажыр тауларды қақ жарып сең болып төгіліп жатқан тұсында он бір өркешті үлкен тас көпір тұр. Осы көпірден Вышеградтың адырлы алқабы, сай ішіндегі иеліктер мен деревнялары, ала-құла егіндік, жайылым мен бақтар, ирек салған меже мен шарбақ, әр жерде шашырай өскен тоғай шеңберлене жалғасып жатыр.

Осы аңғарға шатқалдың табанынан қарасаңыз, ақ көпірдің кең иіндерінің астынан жасыл ніл Дрина ғана емес, осынау гүлденген абат өлке мен оңтүстіктің көк күмбез аспаны да ағып шығып жатқандай.

Өзеннің оң жағасындағы қаланың орталық алаңы мен сауда көшелері бір шеті жазыққа, одан тау бөктерлеріне, енді бір шеті көпірге барып тіреледі.

Көпірдің қарсы басынан әрі сол жағаны жағалай Сараевоға апарар жолды бойлап Малуха егіндігі деп аталатын шашырай орналасқан иелік жатыр. Көпір осылайша Сараевонның жолын қала мен иеліктерге апарып жалғайды.

Әрине, бұл жердегі "жалғайды", күн-адамдарға жарық беру үшін, тіршілік беру үшін таңертең атады да, күндізгі ауыр еңбектен демалдыру үшін кешке батады деген сияқты шартты ұғым ғана.

Себебі, құнына баға жетпес, теңдесі жоқ көрікті құрылыс — бұндай тас көпір әлдеқайда бай, тіршілігі қайнаған қалаларға да бұйырмаған ("империяда бұндай көпірдің екеу-үшеуі ғана бар" дейтін ертеде). Ол Дринаның бүкіл орта және жоғарғы ағысындағы жалғыз ғана берік өткел, сондай-ақ Босния мен Сербияны, ал Сербия арқылы Ыстамбұлға дейінгі аралықтағы Түрік империясының барлық уәлаяттарын жалғастырып жатқан сенімді жол еді.

Ал иеліктері шашыраған қала, керуен жолдарының қиылысқан жерлерінде үлкен көпірлердің төңірегінде өз жөнімен пайда болатын адамдардың мекен-тұрағы ғана.

Уақыт өте көпірдің етегін емген Вышеград та ұлғайып өсе берді, онымен қатар бой таластырып, оның тамырынан нәр алып жетіле берді.

Қала көрінісін толықтай елестетіп, көпірмен арадағы қатынасының сырын түсіну үшін шаһардағы тағы бір көпірлі өзеннің жайын айта кеткен жөн.

Бұл — ағаштан жасалған аспа көпірі бар Рзава өзені. Рзава қаланың шетіне жете бере Дринаға құяды, сол себепті қаланың орталығы мен негізгі аумағы екі өзен тоғысқан атырауда жатыр, ал шашырай орналасқан иеліктер көпірдің қарсы бетінде, Дринаның сол жағасы мен Рзаваның оң жағасын ала созылып жатыр.

Қала су үстінде тұр. Алайда екінші өзен мен ондағы көпірдің бар екеніне қарамастан, ағаштан салынған "көпір" дегеннің ешқандай тарихы да, көз тартар көркі де жоқ, жергілікті халық пен малға өткел ғана болған Рзава көпіріне

еш қатысы жоқ. Бұл тек Дринаның тас көпіріне ғана қатысты айтылатын сөз.

Көпірдің ұзындығы екі жүз елу қадам, ені — он қадам, ортасынан жүрер жолдың екі қапталын ала жасалған балконның есебінен ені екі есе кеңейген. Бұл жер “қақпа” аталған.

Жоғары қарай жайылыңқырап бітетін орталық тірек дінгекті тиянақ еткен екі тұмсық, көпірдің аясынан қалықтап шығып тереңде сарылдаған жасыл ніл судың үстінен төгіп тұр. Ұзыны мен ені бес қадам болатын бұл тұмсықтар жол жағынан ашық, төбесі жабылмаған және көпірдің ұзына бойындағы қоршау бұл тұмсықтарды да қамтыған.

Қала жақтан келе жатқандағы оң балкон диван деп аталады. Екі баспалдақ диванның отырғышына барып тіреледі, арқалығы — қоршау, бүкіл тұлғасы ақшыл тастан сом етіп құйғандай. Көпірдің қарсы жағындағы сол балкон да отырғышының жоқтығы болмаса, тура сондай.

Қоршаудың орта тұсы адам бойынан биік болып келеді. Осы жерде түрік жазуымен өрнектелген мәрмәр тақта орнатылған, он үш шумақ өлең көпірді кімнің салғанын, құрылыстың қашан аяқталғанын әлемге паш етеді.

Тақтаның астындағы тас айдаһардың аузынан су атқылақтап тұр. Бұл балконға жез ыдыстарымен, шоғы өшпейтін мангалымен, қарсы балкондағы қонақтарға кофе таситын қолбаласымен кофе сататын дүкеннің иесі орналасқан. Қақпа дегеніңіз осы.

Кейінгі әңгімемізден аян болатындай, көпірдің үсті мен оның балконында, сол көпір арқылы аралас-құралас болатын қала тұрғындарының тіршілігі қайнап жатыр.

Жеке бас пен әрбір әулеттің тіршілігі, қоғамдық өмір, көпірді еске алмай өрістей алмайтындай. Шынында да, Дринаның көпірі — осы аймақ балаларының алғаш серуен құрған, алғаш ойын ойнаған жері. Дринаның сол жағасында тұратын христиандардың балалары өз өмірінің алғашқы күні-ақ осы көпірден өтетін, себебі, туған күнінен кейінгі бірінші жексенбі күні оларды шіркеуге шоқындыруға апарды. Сондай-

ақ басқа — оң жағда туған шоқынуды білмеген мұсылман-ның балалары да аталары мен әкелерінің өнегесімен, бала-лық шақтың денін осы көпірдің маңайында өткізетін.

Көпірдің жанынан балық аулайтын, қуыс-қуыстан көгершін ұстайтын. Олардың көзі, құж-құж ақ тастан қиыс-тырылған құрылыстың мінсіз сұлулығына бала жастан-ақ үйренетін.

Балалар көпірдің барлық қалғарыс-бұлтарысын, қилы қлугишандарын, оның атымен астас айтылатын аңыз-әңгіме-лерді, қиял мен шыңдық аралас келетін салыну тарихын жат-қалғар еді. Сондан тыс, тумысынан, қайдан естігенін өздері де айтып бере алмайтын алғашқы дұғасындай білетін.

Балалар бұл көпірді, осы таяу маңдағы таулардың арғы жағындағы Соколовичи селосынан шыққан, ұлы уәзір Мех-мед пашаның салғанын білетін.

Тастан қашалған бұл өлмес сәулетті, уәзірден басқа кім керек-жарақпен қамтамасыз ете алар еді. (Балалық қиял уәзірді жарқыраған нұрлы, қорқынышты, алып және дүниекез бейнеде өспеттейтін).

Ал көпірді салған құрылысшы Раде болатын. Адам есімін еске сақтауға құлықсыз бұқараның ұғымында, бұл, аты аңыз-өнегесте даңқты сәулетші, серб тонырағындағы барлық ажа-рып таймас мәңгі өлмес құрылыстарды салу үшін пәленбай паша өмір сүруі керек еді. Сондай-ақ балалар өзеннің несі — су перісі, барлық тылсым күштердің қандай да болмасын құрылысқа қарсы шығатын әдетіне басып көпірдің салыну-ына қарсы болып, күндіз салынғанды түнде қиратып құрғанін де білетін.

Құрылысшы Раде, су ішінен, жаңа туған егіздер, ағалы-қарындасты Стоя мен Остойды іздеп тауып, көпірдің орта директеріне сылап таста деген аян жеткенше осылай жалға-ла берітті.

Сол сәтте-ақ бүкіл жұрт сол егіздерді іздеп Боснияны ара-лап көгітті. Нарестелерді тауып сәулетшіге табыс еткен адам-ға уәкен сый беріледі екен.

Ақырында айдаладағы бір қыстақтан айдауылдар емшектені екі нәрестені тауып әкеледі.

Уәзірдің өмірімен анасынан тартып алығты, бірақ бейбақ ана балаларынан ажырағысы келмей, тепкіге қарамай жылап-еңіреп Вышеградқа ілесіп келген. Осы жерде әлдеқалай құрылысшы Радеге жолығып қалады.

Балаларды діңгекке қоса сылап жіберіпті, басқаша болмайтын да еді, бірақ құрылысшы Раде, аңыздың айтысында, анаға жаны ашып тірек діңгектерден қуыс қалдырған дейді. бейбақ ана осы қуыстан құрбандыққа шалынған балаларын емізеді екен. Қамалдың қабырғасындағы еңсіз терезе — бойницаға ұқсас, жабайы көгершіндер ұя салатын қуыстар — сол қуыс көрінеді.

Сол баяғы өткен хикаяның белгісіндей болып, міне, бірнеше ғасырдан бері осы қуыстан ана сүті ағып тұрады. Жылдың бір мезгілінде тастардың арасындағы жіктен әлдебір ақ шырын ағады, кепкеннен кейін жусаңда кетпейді. (Ананың сүті баланың санасында етене жақын, тәтті, сонымен қатар уәзірлер мен сәулетшілердің бейнесімен астас қорқынышты, естен тандыратын елес туғызады).

Адамдар шырынның қатып қалған шіресін қырып алып, баласын емізіп жарыға алмаған әйелдерге шипа ретінде сататын болған.

Орта тіректің қақпа тұсында едәуір үлкен, оқ ататын тесікке, немесе есікке ұқсас қуыс бар. Аңыз бойынша оның ар жағында Қара Арап тұрады-мыс.

Бұны барлық балалар біледі. Қара Арап бала қиялдың бас кейіпкері. Ол қай адамға көрінсе сол адам міндетті түрде өледі. Алайда балалардың бірде біреуі оны көрген жоқ, себебі ешқайсысы өлген жоқ еді. Есесіне Арапты, үнемі мас болып, көзі қызарып жүретін, демікпесі бар хамбал Хамит көріпті. сол түні-ақ көпірдің іргесінде өліп кетіпті.

Әрине, шынына келетін болса сол түні Хамит есінен адаып мас болып көпірдің үстінде ұйықтап қалған. Ол күні он бес градус аяз еді. Балалар жағаға жиналып адамның үрейін алған құрдым қуысқа жиі-жиі қарайтын.

Кіріп қарай қарап, бірдеңе көрінсе бірден айқайлаймыз деп келісетін. Бір жағы қорқып, бір жағы еліккен олар көздері бақырайып қараңғы қуыстан көз алмай, әдебір арық ұлға қуыстың қыбыр еткені елестемейінше, немесе бұзық біреу ойынды бұзып "Арап!" деп қашпайынша қарап тұра берер еді. Ал түнде сол балалардың көбі төсекте аунақшып жазмыштың өзіндей қатыгез Араптың елесінен құтылмақ болып, шешелері оятып қорқынышты түстің шырмауынан құтқарғанша аласұратын. Шешесі суық су беріп ("қорқынышты елесті кетіру үшін") Құдай атын айтқызып қайта жатқызған, күндізгі ойыннан шаршаған бала аздан соң-ақ елестен ада қалың ұйқыға кетер еді.

Көпірден жоғарылау өзеннің екі қапталын алып жатқан ақсұр әк биік жарларда бір-бірімен қатар жарысқан алып аттың ізі сияқты қуыстар; Ескі қаланың тік құздарымен төмен түскен бұл іздер суга келіп тіреліп, арғы беттен қайта пайда болып шымға сіңіп жоқ болады.

Жазда күні бойы құз жартастардың астында ұзақ жүріп балық аулаған балалар бұның бұрынғы өткен заманнан көне батырлардан қалған із екенін біледі.

Ол кезде дүниеде алып батырлар болған, тас жұмсақ еді, олар аттар сол батырларға лайық алып, биік болған.

Серб балаларының іікірінше, бұл із — Ескі қаладағы зынданнан Королевич Марконы алып қашып, жарды бойлап шауып ол кезде көпірі жоқ Дринадан секіріп өткен Шарац тұмардың ізі. Ал түріктің балалары бұл жерде Королевич Марконың болғанына мүлдем сенбейді, (тексіз кәпірге бұндай ерлік пен бұндай ат қайдан келсін), бұл жерден паром мен паромшыларды менсінбейтін, өзендерден бұлақтан аттағандай аттап өте беретін Джержелез Әлия өзінің қанатты атымен шауып өткен деп ойлайды.

Бірақ балалар бұл жайында ешқашан сөз таластырмайды, себебі қайсысы болмасын өз сөзінің дұрыстығына күмән келтірмейді. Әзірге ешкім де ешкімді де сөзіне нандырып көрген жоқ, басқаның сөзіне өзі де нанып көрген жоқ.

Бұл дөңгелек терең ізге ыдысқа жиналғандай жауынның суы жиналып қалады.

Балалар бұндай жылы су толған шұңқырларды құдық деп атайды, және діндеріне қарап жатпай қолдарына түскен ит балық, қызыл қанат балық сияқты ұсақ олжаларын сақтайды.

Өзеннің сол жағасында едәуір жерде жолдың үстінен төніп сұр төбе тұр; балшық болғанымен беріштеніп қатып қалған. Ол төбеде сымтемір сияқты, өнебойы тікен-тікен, қураған шөптен басқа ештеңе өспейді.

Бұл төбе — шекара, балалар көпірдің жанынан белгілеген меже. Бұл төбе өзі ежелден Радисавтың моласы атанған. Радисав — нағыз батыр, сербтердің қолбасшысы болған деседі. Уәзір Мехмет паша — Дринаға көпір салдырмақ болып адамдарын жібергенде барлығы бағынып жұмысқа аттаныпты. Тек жалғыз Радисав қана бағынбай халықты көтеріліске бастаған, сөйтіп, «бұл істі қойсын, бәрібір Дринаға ешқашан көпір сала алмайсың» деп уәзірге сәлем айтып жіберіпті. Уәзір, Радисавты бағындыра алмай әбден әуреленіпті, себебі батырға ерекше күш дарыған, оқ өтпейді, қылыш шаппайды, не шынжыр, не арқан жоқ оны ұстап тұра алмайды. Уәзірдің жанынан бір жәдігөй ақылман табылып Радисавтың нөкерінен батырдың құпиясын біліп алмағанда, ары қарай қалай боларын, уәзір Дринаға көпірді сала алар ма еді, жоқ па еді, ешкім білмеген еді.

Содан соң Радисавты ұйықтап жатқан жерінен ұстап жібек баумен буындырып өлтіріпті, себебі оның тұмары жібектен ғана қорғай алмайды екен.

Біздің әйелдер, жылына бір рет аспаннан осы төбеге алпақ жарық түседі деп сенеді. Бұл оқиға күзде, шамамен Успеніе мен Рождествоның арасында болады.

Бірақ терезеден Радисавтың моласына зарыға қараған балалардың бір де біреуі бұл кереметті көре алмады, себебі олар түннің ортасы болмай ұйықтап қалатын еді. Есесіне кештеткен жүргіншілер әдейілеп іздемесе де көпірдің астындағы төбенің ақ нұрға бөгіп тұрғанын талай көрген.

Вышеградтың түріктері, тура осы жерде, Дринадағы өткелді көпірдің әскерінен қорған, ерлік өліммен өлген дәруіш шейх Турхання жайындағы аңызды естеріне алады.

Ал бұл жерде не құлпығастың, не дүрбенің болмауы — осы соңғы мекенін құпияда қалдырмақ болған дәруіштің өзінің тілегі деседі.

Бірақ көпірдің әскері бұл жерге таяу келсе болды, дәруіш көрден тұрып баяғыдай жолды кес-кестейтін болған, көпірлер Вышеград көпірінен ары қарай бір қадам аттай алмайды екен.

Әлсін-әлсін аспаннан мола төбеге жарық түсетіні осыдан көрінеді.

Міне, көпірдің маңайында, аңыз бенен ойын аралас вышеградтық балалардың тіршілігі осылайша өтіп жатар еді. Есейгеннен кейін бозбала көңіл көпірге басқаша себеппен жетелейтін, енді өмірдің жаңа көкжиегі ашылып, тіршілік үшін күрес, күнделікті күйбең мен талас-тартыс басталар еді.

Қақпа мен оның маңайы ежелден алғашқы ғашықтық күйдің, кездесудің, сыбыр мен әнтек сөздің айтылар жері болатын. Алғашқы келісім де осы жерде өтер еді, адамдар осы жерде іс жүргізіп, жанжалдасып, татуласып жататын.

Осы тас дуалда ерте піскен шие, қарбыз бен қауын, ертеңгісін ыстық шалап пен күлше жаймаға шығарылар еді.

Өзін көрсетіп, дүниені көрмекке шыққан көрікті жастықпен, миуа мен киім, қару-жарақ сатқандармен қатар бұл жерге қайыршы мен мерез, алапес атаулы да жиналар еді.

Бұл жерге қоғамдық мәселе, сауда ісін талқылаған қаланың кісілікті адамдары жиі бас қосатын, бірақ қалжыңдасқаннан, ән айтқаннан басқа әлі ештеңенің байыбына бармаған жастар одан да көп жиналатын.

Ұлы оқиға, тарихи сүргіннің кезінде осы жерге, мәрмәр тақтаға үндеу мен манифестер ілінетін, осы қақпаның жанында 1878-ші жылға дейін түрлі себеппен жазаланғандардың басы қадаға шаншылатын; бұл шекаралық қалада бұлғақ кезінде адамды жазалау әдепкі нәрсе, ал кей кездері тілгі күнде болатын оқиға еді.

Үйлену тойы немесе қаралы шеру көпірден қақпаға тоқтамай өтпейтін. Құдалар сауда шаршысына шығуға осы жерде дайындалады. Заман тыныш болса алхорының арағы құйылған шишаны аралатып жіберіп, ән айтып, балконда әдепкіден көп бөгелетін.

Адамды жерлегенде де табыт көтергендер қақпаның жапына міндетті түрде тоқтап, марқұмды өмірінің дені өткен жерге аялдатып демалдыратын.

Қақпа көпірді тұйықтап тұратын, ал көпір қаланы тұйықтайтын, немесе, әлдебір Вышеград тұрғындары құшақ жайып қарсы алған әлдебір түрік саяхатшысының жолжазбасында айтылғандай "Бұл қақпа шын мәнісінде көпірдің жүрегі, ал көпір шын мәнісінде қаланың жүрегі, ал бұл қала бір көрген адамның жүрегінде мәңгі қалады". Су перісімен, түрлі жыншайтандармен күресуге мәжбүр болған, сәбилерді көпірге тірідей сылап жіберген ұлы сәулетшілер құрылыстың көрікті және мықты болғанын ғана емес, сондай-ақ оның келер ұрпақтар үшін пайдалы әрі ыңғайлы болғаны: да көздепті. Бұл жердің тіршілігімен танысқан адам бұндай игілікті пайдаланғанның, Боснияның әр тұрғыны үшін қандай бақ екенін байқар еді.

Қысқы күндер есепке алынбайды, себебі қыста адамдар көпірді сирек пайдаланатын, оның өзінде де өзеннің үстінде үздіксіз соғып тұратын мұздай суық желдің екпініне шыдамай мойнын ішіне тартып жылдам басып өтіп кетуге тырысатын. Әлбетте, бұндайда ешкім де көпірдің балконына бөгелмейтін. Есесіне жылдың басқа мезгілдерінде вышеградтық көпір еңбектеген бала мен еңкейген кәріге дейін жиналатын нағыз ұрмақ мекен дерсің.

Қаланың әрбір тұрғыны күндіз болсын, түнде болсын жұмыс жоқ, тайым жоқ көпірді шарлап, балконға шығып, диванға отыра алады.

Үш жақтан шымқай көк таулармен көмкерілген диванның тас отырғышы жасыл ніл судың үстінде, бұлт пен жұлдызға тіреле қалқып, он бес құлаш биіктіктен көгілдір таулармен

тұйықталған өзеннің алыстап кеткен саласын ашып көрсетіп тұрады.

Қайғыдан күйреген немесе бақытына шаттанған қанша бай, қанша уәзірлер келіп-кетеді десеңізші бұл жерге? Көп емес-ау. Ал менің жерлестерімнің қаншама ұрпағы қанша ғасырдан бері осы жерде таңын атырды, кешін, түнін өткізіп, төбеде асықпай жылжыған жұлдызды күмбезді тамашалады.

Биік құздың басында, нұры өшпейтін аспанның аясында сәулеленген тауларды тамашалап, тас дуалға сүйеніп отырып, бір-біріне ұқсас болғанымен келген сайын жаңа кеппен жаңа кейіпте тағдырдың шытырманын шешіп қаншамыз отырып едік.

Бір шетелдік адамның қалжыңдап «қаланың тарихы мен оның тұрғындарының мінез-құлқы осы қақпадан өрістеп жатыр» деп айтқаны бар. Қала тұрғындарының арманшыл, ойшыл болуының, бейғам жүруінің себебі осы көпір үстінде өткен ұйқысыз түндерден деген еді сол шетелдік. Вышеград тұрғындарының жеңіл мінезділігін, сайран сүйгіштігі мен төгіп-шашуға деген құмарлығын шынында да теріске шығара алмас едіңіз.

Бай, ауқатты селолардың ортасына орналасқан Вышеградқа ақша деген тоқтамай ағылатын, бірақ бұл ақша қалаға көп тұрақтамайтын да.

Ал енді қалада үнемшіл біреу табыла қалса, ол міндетті түрде басқа өлкеден келген адам болып шығар еді, бірақ оның алғашқы ұрпағы-ақ Вышеградтың ауасы мен суына мастанып, дүниеге алақанын жайып келер еді, ысырап пен кепіеттің, ойсыздықтың шалығына ұрынып "Өмір берген Құдайым несібесін де береді!" деген принциппен өмір сүрер еді.

Қария Новак қартайып шау тартып, Романия тауында өткен қарақшылық дәуренін аяқтағанда өзінің мұрагері Дитя Груицаға былай деп бата берінті дейді:

— Ең әуелі тосқауылда тұрып жолаушының кім екенін жақсылап қарап ал. Егер аттының кеудесі биік болса, үстіндегі киімі шекіген әдемі, тізесіне дейін ақ шұлық киген болса, онда

ол Фочиден болғаны. Ойланбай шал, бұлардың үстінде де бар. Қоржынында да бар. Алба-жұлба киінген, басы салақтан өрнегіленген, қайыр сұрап бара жатқандай аттыны көрсең, оғанда ойланбай шал: бұл адам Рогатицадан келе жатыр деген сөз. Олар қу, қытымыр, сараң болып келеді, ал қалтасындағы ақшасы, итмұрынның жидегіндей қисапсыз. Ал ердің үстіне жамбастай отырып домбырасын тыңқылдатқан, даланы басына көтеріп ән айтып келе жатқан адамды көрсең тиіспегін, қолыңды былғамағың, қоя бергін: бұл Вышеградтың адамы, оларда өмірі ақша болып көрген емес.

Осының бәрі шетелдіктің сөзін растайтындай. Әйтсе де бұның шындыққа қаншалықты дәрежеде жанасатынын кесіп айту қиын.

Бұндайда әдепкідегідей себеп пен салдарды бір-бірінен ажырату да қиын. Вышеградтық тұрғынның ерекше мінезі осы қақпаның салдарынан қалыптасты ма, әлде бұл қақпа вышеградтықтардың рухына сугарылып, солардың тамымы мен дағдыларына сәйкес тұрғызылды ма екен? Бұл сұрақтың басы артық.

Сәулет өнерінде ойдан шығарылған линиялар мен формалардың болмайтындығы сияқты, адамдық қоғамда да тамғам мен сұраныстан тыс туындаған сәулетшіліктің кездейсоқ жемістеріне орын жоқ.

Оның үстіне адамға пайдалы, заңғар, көрікті құрылыстардың тарихы, сол маңайдағы халықпен екі арадағы қатынасы әдетте қаратүнек құпияның пердесімен бүркеулі болады. Бірақ қалай болғанда да, қала халқының тіршілігі ежелден көпірмен тығыз байланыста екені белгілі. Олардың тағдыры бір-бірімен астасқандығы сондай, оларды бір-біріңсіз елестету, бөліп-жарып баяндап беру мүмкін емес.

Міне, сол себепті көпірдің салынуы және одан кейінгі тағдыры — қала халқы мен оның көптеген ұрпақтарының тағдыры жайлы әңгіме болып табылады.

Өз кезегінде қала халқының өмірі жайлы барлық ауызекі әңгімелер осы он екі кезең тас көпірді көтеріп ұстап тұрғандай.

II

Біз енді бұл жағалауға көшірдің өлі салынбай тұрған кезін еске түсіруіміз керек.

Сол ықылымға кеткен алыс замандарда әлдебір шаршаған, жауын өтіп қалжыраған жолаушы осы арналы, асау өзенге тылсымның күшімен көпір салынса, осылайша арғы жағаға тезірек өгіп діттеген жеріме тезірек жетсем деп армандағаны анық. Себебі адамдар жаратылып жол жүре бастағаннан ақ әр жүргіншінің жақсы, жайлы жол, сенімді серік, қонатын жермен бірге осы жерде жақсы өткел болса екен деп армандауы табиғи нәрсе.

Алайда арманның бәрі орындала бермейді, ниеттің барлығында, ойға алғанды орындай алатын қажыр бола бермейді.

Бұл көпірдің бейнесі алғаш рет 1516 жылы осы маңайдағы Соколовичи селосынан алыстағы айдынды және қорқынышты Ыстамбұлға аттандырылып бара жатқан он жасар баланың қиялында елес берген.

Ол заманда бұл Дрина, жасыл nil сулы асау тау өзені жалаңаш жартастардың арасынан қысылып шығып, құмдауыт жағаларды бойлап арқырап ағып жататын.

Бұл қала ол кезде де бар еді, бірақ түрі де, аумағы да басқа болатын. Қазір ескі жұрт жатқан биік жарлауытты оң жағада сол кездегі Ескі қала, Босния корольдігінің гүлденген кезінен қалған, Павловичтер әулетінің бір азулы бегі салдырған айдынды, сан мұнаралы қамалы тұратын.

Қамалдың аясында христиан посадтары Мейдан мен Би-кавац, және толайымен мұсылман дініне кіргізілген Душче слободкасы бар-тын. Төменде Дрина мен Рзаваның арасындағы аңғарда, кейіннен осы қала орныққан жерде жайыла созылып егістіктер, оны қақ жарып жол жататын. Жол бойында ағаштан салынған көне мейманхана, қадау-қадау дүірмен мен ескі үйлер тұратын.

Дрианың қасқа жолды қиып өтетін жерінде әйгілі Вышеград паромы жүретін.

Паром көнерген қап-қара, ал паромшы Ямақ анау-мынау айқайыңа келе қоймайтын түсі суық, жалқаулау адам ем. Бұл еңсегей бойлы, алып күш иесі, қисапсыз соғыстарда жарандар болған адам. Оның бір көзі, бір құлағы және бір аяғы ғана бар еді /екінші аяғы ағаш болатын/. Ешқашан түсі жылымайтын, адаммен сәлемдеспейтін, айтқанға көнбейтін Ямақ адам мен жүкті қыңқ демей таситын.

Оның ұқыптылығы мен адалдығы, асаулығы мен ебедейсіздігі мәтелге айналған. Тасыған жолаушылармен ешқашан тілге келіп сөйлеспейтін. Ақы-пұлы ретіндегі мыс тиындарды адамдар паромның еденіне тастай салады, сол жерде құм мен суға шыланып жата береді, кешке қарай паромшы ағаш күрмекпен ол тиындарды күреп алады да өзен жағасындағы үйіне алып кетеді.

Паром, өзен ағысы мен судың деңгейі қалыпта тұрғанда ғана жүзетін, бірақ су кемерден асқанда-ақ Ямақ өзінің ебедейсіз паромын апарып жағаға шөгеріп тастайтын, бұл кезде Дрина жүзіп өту мүмкін емес шетсіз-шексіз мұхитқа айналады. Бұндайда Ямақтың екінші сау құлағы да естімей қалады, мұндайда ол Ескі қаланың ар жағындағы өзінің жерін өңдеуге кетеді.

Бұндай күндері өзеннің жағасында, Босниядан келген әбден су өтіп тоңған жолаушыларды ертеден кешке дейін бақылауға болар еді.

Әбден шаршап құса болған олар алысқа көзін қадап паром мен паромшы көрінбей ме екен деп зарығатын, әлсін-әлсін тасыған өзен мен ылай судан асырып айқайлайтын:

— О-оооо-оо, Ямақ, қайдасың?

Бірақ жолаушыларға ешкім жауап бермейтін, ешкім шықпайтын.

Ақыры сутөмендеп арнасына түседі, сол сәтте қабағынан қар жауған Ямақ та көрінеді.

Қала, дәлірек айтқанда сол кездегі Дринаның оң жағасында биік жарлауытқа, ескі қамалға жабыса, жапсарласа үйме-леген шағын ауыл өзінің көлемімен де, көркімен де қазіргі,

көпір салынып, қатынас молайып, сауда кемелденгеннен кейін пайда болған қалаға еш ұқсамайтын.

Қарашаның сол бір кешінде озеннің сол жағасына атқа жүк артқан үлкен керуен келіп түнемеге тоқтады.

Бұл қарулы әскермен Шығыс Боснияны аралап Түркияның янычар армиясына жарамды христиан балаларын жинап, енді Ыстамбұлға қайтып бара жатқан янычар ағаның керуені еді.

Соңғы қанжереден бері алты жыл уақыт өтіпті, сол себепті бұл жолғы олжа мол, бай еді, янычарлар еш қиналмай қоланы балғадай, он мен он бес жастың арасындағы ұл балалардың санын толтырып жинап алды.

Бұндайда ата-аналар балаларын орманға жасырып, я болмаса колденең көзге кемақыл немесе ақсақ болып көрінуді үйретіп, алба-жұлба ескі киім кигізіп, үсті-басын шалшыққа былғап, янычар ағаның козіне түсірмеудің амалын жасайтын.

Кейбіреулер балаларын әдейі мерткітіріп, қолының бір сауағын шауып тастайтын.

Таңдалған балаларды атқа теңдеп артылған жеміс саланы себетке отырғызған. Қолына түйіншек пен туған ошағының соңғы сәлемдемесі — бір күлше нан ұстатып, әр баланы бір-бір себетке отырғызып қойған.

Жайымен сықырлаған себеттерден балалардың үрейі ұшқан балауса жүздері көрінеді. Біреулері үн-түнсіз туған елін қимай мұңая қарап, біреулері көздің жасымен күлшесін шылап жеп, ал енді біреулері ерге басын сүйен ұйықтап келеді.

Керуеннің соңғы аттарына ілссіп, жат елде, сүндетке отырғызылып мұсылман дініне кірмек, өз дінін, өз елін мәңгіге ұмытып, янычар шеріктерінің құрамында немесе одан да биік деуазымда Түрік империясына өмір бойы қызмет етпек балалардың ата-аналары келе жатыр.

Бұлар қанжереге алынған балалардың аналары, әпке-қарындастары, әжелері.

Әйелдер тым жақындап кеткенде аттылы күзетшілер аттарын тебініп, ысқырып, айқайлап топқа кіріп қамшыны

аямай сілтейді. Әйелдер тым-тырақай қаншы жол бойындағы тоғайға тығылады да, көп ұзамай қайтадан жиналып, керуеннің соңынан қайта ілеспі, жасқа толған кездерімен себеттің үстінде шошайып бара жатқан балаларының бастарын көрмекке ұмтылады.

Әсіресе бұндайда аналар қайтпас қайсарлық көрсететін. Шаштары дода-дода болып, есінен адасып, баласын өлген адамдай жоқтап, жердің ой-қырына қарамай жүгіре беретін, ал кейбіреуі арқанға керілгендей ұлып, жас толы кездері ештеңені көрмей, айдауылдардың қамшысына да қарамай ұмтылып, қамшы тиген сайын "Оны қайда әкетіп бара жатырсыңдар? Менен алып қайда апарасыңдар оны?" деп зарлана жылай берер еді.

Кейбіреуі ұлының атын айтып шақырып, баласына соңғы бағасын берер еді:

— Раде, ұлым-ау, анаңды ұмытпа, балам...

— Илия, Илия, Илия! — деп айқайлап жатты бір әйел.

Есінен адасқандай алысқа көзін қадап, қимайтын асылын іздейді, бірнеше күннен кейін ұмыттырылатын бұл есімді есіне мәңгі сақтасын дегендей қайталай береді.

Жол ұзақ, тән шаршамақ, сұлтанның қызметшілері аяуды білмейтін қатыгез. Таяқ жеген, шаршаған, бұл жүрістерінің зая екенін түсінген әйелдер керуеннен ақырындап қала бастайды.

Вышеград паромына жеткенде ең қайсарларының өзі амалсыз тоқтайды, себебі оларды паромға жібермейді, озеннен басқа амалмен өте алмайсың. Осы жерде отырып тоқтаусыз жылауға болады, өйткені бұл жерден оларды ешкім құмайды.

Суықты да, аштық пен шөлді де сезбей, қарсы жағада Дюбрун жаққа бет алған керуенді, ал керуеннен баласының бет-жүзін соңғы рет көргенше меңірейіп отыра берер еді.

Сол қарашаның кешінде көп себеттердің бірінде биік таудағы Соколовичи селосынан әкелінген, қара шашты, он жасар бала көзінен жас тамбаған күйі жан-жағына қарап отырды.

Тоцған қолымен кішкентай қайқы пышақты қыса ұстаған ол себеттің ернеуін немқұрайды жонып, маңайына көз салып отырды. Құз-жартасты жаға, сирек өскен ошаған, рабайсыз паромшы, жұрт лайлы Дринадан өтіп болғанша өздері гүнеуге мәжбүр болған аңғай-даңғай диірмен, қарқылдаған қара қарғаны есіне мәңгі сақтаған.

Қайғының қара пышағы тілгілеп ауырған жүрегінде, осы жолдың аяқталған жері, өзеннің жағалауына шөккен қамрықты сезім мен өткел бермес өзеннің елесі өшпес сурет болып қалды.

Кедейшілікте ғұмыр кешкен осы таулы аймақта қайыршылық пен сиықсыз тірлік өзінің бар шырышы бұзылмаған жаратылысымен көрінер еді. Табиғаттың тоқтау бермес құдіретті күшіне тәнті болып, қарайлаған адам өзінің және бүкіл қауымның әлсіздігін, мешеулігін көзбен көріп, қолмен ұстағандай болар еді.

Осының бәрі оның бойында тәннің азабындай сезілетін. Көп ұзамай оның тағдыры, діні мен аты-жөні өзгерді, бірақ сол қарашаның кешінде түйсінген жүрек күйзелісі ұмытылмады және ешқашан одан арылған емес.

Себетке отырып келген баланың бұдан кейінгі тағдырын барлық тілдегі тарих жазады, әрине оның жайын үлкен дүние бізден артық біледі.

Кейіннен ол қайыспас ер болды, сұлтан сарайы қару қоймасының сақшысы, содан кейін флоттың адмиралы, капудан-паша, патша әулетіне күйеу, қолбасшы болды, ең соңында Мехмет-паша Соколу деген атпен бүкіл әлемге танылды, үш күрлықта жүргізген соғыстың барлығында жеңді, Оттоман империясының жерін кеңейтті, сыртқы жаудың қылышын майырды, дана билікпен ішінен күшейтті.

Алпыс жылға созылған ғұмыры барысында Мехмет — паша сұлтанға қызмет етті.

Қиындықты да, ырыздықты бірге татысты, маңдайы жарылып туған ол үлкен билікке қол жеткізді, байырқалы өмір болды. Біз тіпті ойша да елестете алмайтын жат жұртта қай-

тадан дүниеге келген бұл адам, өзін бір кезде айырып алып кеткен туган елінде қалған өз жұртын, көргені мен татқанын ұмытуы керек еді.

Әрине, Вышеградтың тұсындағы Дринаның өткелін, құлазыған жаға мен суықтан, алдағы беймәлім тағдырдан қалтыраған жүргіншілерді, құрт жеп әбден шіріген паромды, раббайсыз паромшыны, ылай өзенге төне қара қарғалардың қалай ұшқанын — бәр-бәрін ұмытты.

Бірақ сол әсерлерден қалған тәннің ауыруы бойынан ешқашан арылған емес. Керісінше, жыл озған сайын, жасы ұлғайған сайын бала жастан таныс, тәннің басқа ауруларына ұқсамайтын, тағдырдың өзі өмірінің соңына деп сақтап қойған дерт жиі-жиі бас көтеретін болды: қара пышақ кеудесін тіліп екіге айыратын. Бұндайда уәзір көзін жұмып, мойынсұнып, қара дерт қашан басылатынын күтіп қана отыратын.

Осындай сәттердің бірінде оған, алыста қалған Дринадағы, қара түнек пен пәлекеттің белгісіндей болған паромды жойып асау өзеннің биік жағалары мен үзілген жолды көшірмен берік жалғап, Босния мен Шығысты — өзінің туган жұрты мен қазіргі жұртын астастырса осы ауыр дерттен құтылар едім деген ой келді. Осылайша ұйқылы-оюу уәзірдің көз алдына осы жерде салынбақ айбынды көпірдің сұлбасы алғаш рет елестеген еді.

Сол жылы уәзірдің өмірімен және өзінің жеке қаржысымен Дринада үлкен көпірдің құрылысы басталған.

Құрылыс бес жылға созылды. Бұл жылдар қала мен түрлі мәнді-мәнсіз оқиғаға толы бұл өңір үшін ұмытылмас ерекше кезең болып таңбаланып қалуы керек еді. Бірақ, бір қызығы, озған замандардың ең ұсақ-түйек оқиғаларына дейін есіне сақтаған қалада Дринадағы көпірдің салынуы жайлы мәлімет өте аз сақталыпты.

Халық өзі түсініп, аңызға айналдыра алатынның барлығын есіне сақтап жаңғыртып отырады.

Басқаның барлығы табиғаттың болмашы құбылыстары сияқты, оның қиялына ешқандай әсер етпей өтеді де кетеді.

Дрина көпірінің талай жылға созылған азапты құрылысы басқаның қайғысы, басқаның қазынасы еді.

Тек соншама қажыр-қайраттың жемісі — бұл көпір ғайыптан пайда болғандай өзеннің үстіне тұра қалғанда, халық тастан қаланған, орнықты, көрікті құрылыстың өткені мен кеткенін еске түсіріп, оның шын тарихын өзінің кәнігі әдетімен неше түрлі қиял-ғажайып оқиғаларға өре бастады.

III

Уәзір көпір құрылысы жайында шешім қабылдаған жылдың көктемінде қалаға болашақ істің мән-жайын түймек болып, қарулы күзеті бар оның адамдары келді.

Атымен, арбасымен, түрлі құрал-сайман мен шатырларын алып жеткен тоғтың қарасы көп еді. Бұл көпір шағын қала мен маңайдағы селоларда, әсіресе христиан халқы арасында кобалжу мен үрей туғызды.

Шерікті уәзірдің өкілетті адамы Әбит-аға бастап келді, оның жанында сәулетші Тосын-эфенди бар-тын. (Әбит-аға, ұзынқұлаққа сенсе қатыгез, оспадарсыз адам болатын). Майынның түбіндегі шатырларға орналаса салып, Әбит-аға жергілікті билік өкілдері мен ауқатты түріктерді кеңеске шақырды.

Кеңесетінде ештеңесі жоқ еді, себебі сөйлеген бір-ақ адам — Әбит-аға. Жиналғандардың алдына еңгезердей ұзын бойын, Ыстамбұл сәнімен малынып киінген, көзі шағыр, беті шикандай қызыл, жирен сақал, мұртын мажарларша шиырған алам шықты.

Алып адамның сөйлеген сөзі жиналғандарға, оның түрін бәргендегіден қатты әсер етті.

— Менің ойымша, өзімнен бұрын бұл жерге мен жайлы қаңқу жеткен сияқты, әлбетте ол жаман хабар. Шамасы естіген боларсыңдар, мен адамның бағынышты болғанын, жұмыс істегенін қалаймын, жалқаулар мен тоңмойындарды өлімші қылып сабай алам; мен "болмайды" немесе "жоқ" деген сөзді